

Canik Muhassıllığı İçin Yapılan Siyasî Mücadeleler

Abdullah Bay*

Özet

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde klasik Osmanlı yönetim yapısından farklı bir sistem gelişmeye başladı. Bu değişimlere paralel olarak Canik sancağı, sancakbeyi tarafından yönetilirken muhassıl tarafından idare edilir hale gelmişti. Muhassıl olarak atanan kimse sancakbeyinden daha geniş yetkilere sahipti.

Taşranın merkezin aleyhine olarak gücünün artmasıyla, yerel yöneticilerin kendi aralarındaki nüfuz mücadeleleri de şiddetlenmeye başladı. Canik muhassıllarının genellikle Trabzon valisi olarak atanması siyasî mücadeleleri daha da artırdı. Siyasî mücadeleler o kadar şiddetli olmuştur ki mahkemeler de bu mücadelelere alet edilmiştir. Halk ise bu mücadelelerde taraf veya muhalif olarak yerini alıyordu. Ancak hanedanlaşan aileler zamanında bu mücadeleler durdurulabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Canik, Muhassıl, Orta Karadeniz, Âyan

XVIII. yüzyılda taşranın merkeze karşı gücü ve yetkileri artmaya başlayınca, yerel yöneticilerin kendi aralarındaki nüfuz mücadeleleri de şiddetlenmeye başladı. Bu makamların başlıcaları muhassıl, voyvoda, âyan, mütesellim, kaymakam ve mutasarrıf gibi ekonomik ve idarî hâkimiyetin artırılabilceği alanlardır. Aileler uzun uğraşı ve mücadelelerden sonra bu mevkileri ele geçirebiliyorlardı. Özellikle hanedan sindirme ve değişikliklerinde artan bu mücadelelerde meşru olan ve olmayan bütün yollar kullanılıyordu. Genellikle adli şikâyetlerin bu zamanlarda arttığı gözlemlenmektedir. Bu durumun tarihçiler arasında adli olaylarla ilişkilendirilmesi yaygın bir kanaat olmasına rağmen, konunun asıl siyasî mücadeleler ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli'nin birçok yerinde olduğu gibi Anadolu'da da yerel güçlerin hâkimiyeti söz konusu idi. Anadolu'nun birçok sancağı ve kazasının yönetimi, şu ya da bu şekilde âyan ve hanedanların eline geçmişti. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ekonomik ve siyasî güç artışı ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlantılıdır. Bu durum bütün aileler tarafından bilindiğinden siyasî mücadeleler çok şiddetli olmuştur. Merkez de bu durumu bildiğinden merkez-taşra birbirine karşı politikalar üreterek vaziyet almakta ve merkez çok ince hesaplarla siyaset gütmektedir. Başkent'in bu şekilde siyaseti II. Mahmud'un saltanatına kadar devam etmiş, bundan sonra ise bu politikanın tamamen tersine olarak güç ve kudretleri kırılmaya çalışılmıştır.

* Dr. Abdullah Bay, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı.
abdullahbay1973@gmail.com

CANİK MUHASSILLIĞI

Osmanlı İmparatorluğu'na Anadolu Selçuklu Devleti'nden geçen muhassillik makamı, devlete ait vergileri toplamakla mükellef olan memurlar için kullanılan bir tabirdir. Muhassılların sancakbeyliği görevine haiz oldukları, sancakbeyi yerine tayin olan bu kişilerin vergi toplama görevlerinin de bulunduğu ve asayiş de sancakbeyi gibi korumakla görevli oldukları anlaşılmaktadır.¹

Canik olarak adlandırılan idarî saha, Osmanlı idaresinde sancak olarak teşkilatlandırılmış ve sancakbeyinin idaresine verilmişti.² XVIII. yüzyılın başlarında ise, Canik sancağı "malikâne" şeklinde "muhassıl" idaresine verilmeye başlanmıştır.³

"Mukataa-ı muhassillik-ı Canik maa avarız-ı liva-i Canik" vergi gelirleri XVIII. yüzyılda üç bölümden oluşuyordu. Birincisi: Artık olağan hale gelmiş olan "avarız ve nüzûl-ı Canik" muhassillik gelirlerine dahil idi. Sancaktan alınan yıllık ücret 23785,5 kuruş idi. Canik muhassılı olan kişi, donanmanın ihtiyaçları için yıllık 5597 kantar "tel-i Fatsa ve Kalyon-ı Hümayun kerestesi" de vermek zorundaydı.⁴ 1741- 1795 yılları arasında bu ücret hiç artmadan sabit kalmış, bu tarihten sonra ufak bir artışla 5611,5 kantara, 1801'de 6000 kantara ulaşmıştır.⁵

İkincisi: "Bedel-i sancak-ı Canik" olarak adlandırılan 400 kantar kendir ki donanma gemilerinde kullanılan önemli bir hammadde idi.⁶

Üçüncüsü: 1760 yılında Canik muhassillığı gelirlerine dahil edilen "rüsûmat-ı toprak basdıy-ı kaza-i Bafra ve gayriha" idi. Bu yeni vergi de "Zikrolunan mahallerin tâife-i tüccarân emtia ve eşyalarında gümrük-ı toprak basdı namıy-

¹ Özkaya, Yücel; XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985, s.202; Çadırcı, Musa; Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara 1997, s.22; Pakalın, M. Zeki; "Muhassıl", Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, İstanbul 1993, s.569-570; Karagöz, Rıza; Canikli Ali Paşa, Ankara 2003, s.12-13.

² Osmanlılar, Samsun çevresini fethettikten sonra Canik sancağı adı altında teşkilatlandırarak Rum (Sivas) Beylerbeyliği'ne bağlamışlardır. XVIII. yüzyılın başlarına kadar bu statüsü devam eden sancak, bu tarihlerden sonra muhassillığa dönüştürülerek Trabzon eyaletine dahil edilmiştir. 1779 yılında tekrar Sivas eyaletine bağlanan sancak Tanzimat'tan sonra yapılan idarî düzenlemeler sırasında tekrar Trabzon eyaletine bağlandı. Canik sancağının idarî durumu ve sınırları için bkz; Öz, Mehmet; XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara 1999, s.30-39; Yolalıcı, M.Emin; XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara 1998, s.14-15; Canik sancağı sınırları tarihi süreç içinde değişse de Satılmış-ı Mezid Bey, Ünye, Canit-i Göl, Samsun, Kavak, Bafra, Niksar, Gedegra, Sonisa ve Canik-i Bayram yörelerini kapsamaktadır.

³ Orhan Kılıç, Canik Sancağının 1712'de muhassillikle idare edilmeye başlandığını belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz; Kılıç, Orhan; XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tercihâtı, Elazığ 1997, s.129; Bostan, İdris; Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire, Ankara 1992, s.137.

⁴ BOA, Cevdet Askeriye, nr.19838; 1 Kantar= 44 Okka= 56,449 kg. gelmektedir. İnalçık, Halil; Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600), I, İstanbul 1997, s.443.

⁵ BOA, MAD, 9582, s.109; BOA, MAD, 9570, s.106; BOA, Cevdet Askeriye, nr. 15838; MAD, 9582, s.109.

⁶ BOA, MAD (Maliyeden Müdevver Defterler), 9570, s.106; Kendirin Osmanlı donanması için stratejik bir ürün olduğu hakkında bkz; Darkot, Besim; "Samsun", İA (İslam Ansiklopedisi), X, İstanbul 1966, s.175.

la hariç ez defter ahz oluna gelen rüsûmat canib-i mirî" için alınmak üzere 1762 yılı "Martı ibtidasından senevî 500 kuruş mal ile müceddeden mirî mukataa kayd ve 1000 kuruş muaccele ile malikâne tevcih olunub Canik muhassıllığı" gelirlerine dahil edilmiştir.⁷

Dördüncüsü ise; İrad-ı Cedid hazinesince eklendi. Canik muhassıllığına 1800 yılında İrad-ı Cedid hazinesi için "700 kantar tel" geliri eklenmiştir.⁸

Bu miktarlar üzerinde bir inceleme yapıldığında Canik Sancağı gelirlerinin donanma ve dolayısıyla imparatorluk için ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Gemilerin gerek inşası gerekse donatılmasında kullanılan halat ve bezlerin hammaddesi olan kendirin Tersane-i Âmire için temini çok önemliydi. Kendir temin edilen bölgelerin başında Canik sancağı gelmekteydi. Sancağa bağlı Arim, Terme, Ünye, Hisarcık, Ayvacık, Ökse, Fenari ve Akçay kazaları tersaneye kendir veren ocaklardandı. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren söz konusu kazalardan her ev bir avarız hanesi sayılarak hane başına 40 kıyye kendir hesabıyla, mevcut 5612 avarız hanesinden kendir temin ediliyordu. Zamanla avarız hanesi sayısında azalma meydana gelmesine rağmen sancaktan ocaklık bedeli mukabili istenen kendir miktarında bir değişiklik olmamıştır. Kendir ham olarak alındığı gibi, işlenmiş şekilde urgan, kendir teli ve halat şeklinde de alınmaktaydı. Toplanan kendirin Tersane-i Âmire'ye nakledilmesinden kendir emini sorumluydu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise, Canik sancağından tel ve ham kendir temin ve nakletme işini muhassılların yerine getirdiğini görmekteyiz.⁹ İşte bu zengin gelir ve muhassıllık makamının vermiş olduğu siyasî imkânlar şiddetli mücadelenin asıl sebebini teşkil eder.

Canik sancağının idarî birim olarak kısa süreler haricinde Sivas eyaletine bağlı olmasına rağmen Trabzon valiliğine atamaların Canik sancağından seçilmesi şaşılacak derecede dikkat çekici bir durumdur. Dışarıdan direkt atanan valiler ya da başka sancaklardan vali atanması nadirdir ve olağanüstü hallerden ileri gelmiştir. Dışarıdan gelen Trabzon valilerine Canik muhassıllığı "ber vech-i emanet" verilmiştir. Bu durum mücadelelerin daha da artmasına sebep olmuştur.

Canik sancağının muhassıllığa dönüştürülmesinden sonra ve idarecileri dışarıdan atamak yerine yerel yöneticilerden atanma usulü getirildiğinde, artık yavaş yavaş mücadeleler de artmıştır. Özellikle, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru toplumda meydana gelen sosyolojik değişimlere paralel olarak yeni yükselen yerel âyan aileleri bu mücadelelerde etkili olmuşlardır. Bu mücadeleler en yoğun şekliyle Caniklizâdeler ile başlamıştır.

⁷ BOA, MAD, 9536, s.26, h.2.

⁸ BOA, *Cevdet Askeriye*, nr. 15838. Belgede şöyle denilmektedir; "iki senedenberü İrad-ı Cedid-i hümayûn tarafından matlûb yedi bin kantar tel".

⁹ Geniş bilgi için bkz; BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 1797; Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı*, s.137-141.

CANIKLİZÂDELERİN MUHASSILLIK İÇİN MÜCADELELERİ

Canik muhassillığı ilk defa 1737 yılında Fatsalı Ahmed Ağa'nın idaresine geçti. Fatsalı Ahmed Ağa 1741'de Ankara'ya sürgün edilmesine rağmen, mücadeleye devam etmiş ve bir süre sonra muhassillığı yeniden ele geçirmiştir.¹⁰ Başlangıçta Canik muhassillığının 1/3 hissesine sahip olan Ahmed Ağa dört yıl sonra hisse miktarını 1/2 'ye çıkarmıştır. Sonunda Canik muhassillığı (mukataa-i muhassillık-ı Canik maa avarız-ı liva-i Canik) kendisine "bervech-i malikâne" olarak tek başına verildi.¹¹

Ahmed Ağa'nın muhassillığı ele geçirmesine rağmen nüfuzunu tam olarak tesis edemediği, nüfuz mücadelesinin devam etmesinden anlaşılmaktadır. Dergah-ı âli kapıcıbaşlarından Canik muhassılı Elhac Fatsalı Ahmed Ağa, asil memleketi olan Fatsa'dan ailesini ziyaretten dönerken, Terme'de Kınacıoğlu Mehmed çetesi tarafından baskına uğramış ve mütesellimi Abdurrahman Ağa dahil olmak üzere kırk-elli adamıyla beraber öldürülerek malları gasp edilmişti.¹² Olay başlangıçta basit bir eşkıyalık hadisesi olarak görünüyordu. Ancak, olayların daha sonra da devam etmesi sonucu yapılan incelemelerin de gösterdiği gibi Canik muhassılı olabilmek için yapılan nüfuz mücadelesi olayın asıl sebebinin ortaya koymaktadır. Elhac Ahmed Ağa'nın öldürülmesinden hemen sonra oğulları Süleyman ve Ali Beyler iştirâken Canik muhassılları olarak atandılar ve olayın sorumlularının bulunması için kendilerine hüküm gönderildi. Olayın araştırılması ve çözümlenmesiyle yakından ilgilenmek üzere de "hade-me-i devlet-i âliyyeden" ve İstanbul'da oturan Pik Mustafa Ağa mübaşir tayin olunmuş ve Canikteki kadırlara kendisine yardımcı olmaları için emir gönderilmiştir.¹³

MAHKEMENİN SİYASÎ MÜCADELEYE ALET EDİLMESİ

Siyasî mücadelenin şiddetini, şikâyet mekanizmasının işleyiş tarzını ve mahkemenin siyasî mücadeleye nasıl alet edildiğini belirtebilmek amacıyla mahkeme sürecini ayrıntılı incelemekte yarar vardır. Bu olay özellikle belli dönem-

¹⁰ BOA, *Cevdet Zaptiye*, nr.1155.

¹¹ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522; Üçüncüzâde Ömer Paşa, 1738 yılında Canik muhassılı olarak gözükmektedir. Kendisine 1738 yılında yazılan hükümde, Aydın'da Sarıbeyoğlu üzerine tayin edildiği, Aydın'a giderken Tokat ile Bolu arasındaki eşkıyaları temizlemesi istenmiştir. Uluçay, Çağatay; XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955, s.IX; Canik muhassılı Ömer Paşa emir üzerine 3000 kişilik maiyetiyle yola çıkmış, 1739 yılında Rakka Valisi Vezir Ahmet Paşa ile Sarıbeyoğlu harekâtına devam etmiştir. 1741'de Trabzon valisi atanmıştır. Van muhafızı olarak atandığında Samsun, Bafra ve Alaçam taraflarındaki mallarının idaresi için Abdurrahman Ağa'yı mütesellim atamıştır. BOA, *Cevdet Dahiliye*, nr. 16464.

¹² Bazı eserlerde Ahmed Ağa'nın Canikli Ali Paşa'nın kayını olduğu ileri sürülmüştür. Fakat Fatsalı Ahmed Ağa'nın Canikli Ali Paşa'nın babası olduğuna dair belgeler vardır. BOA, *Cevdet Zaptiye*, nr.1155; Fatsalı Ahmed Ağa'nın Süleyman ve Ali Beylerin babaları olduğu şu cümleden anlaşılmaktadır. "İzzetlü Süleyman Bey ve karındaşı Ali Bey ibn-i kapucubaşı-ı Elhac Ahmed Ağa". BOA, *Cevdet Adliye*, nr.3259; Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, Dersaâdet 1309, s.144.

¹³ BOA, *Cevdet Zaptiye*, nr.1155

lerde imparatorluğun çeşitli yerlerinde çıkan birçok küçük ve büyük karışıklıkların asıl sebebinin güç mücadeleleri olduğunu da göstermektedir.

Padişah, "kapucubaşılık gibi rütbe-i âlayı ihraz etmiş kimesne"yi ve yanındaki kırk-elli adamı öldüren Kınacıoğlu Mehmed eşkiyasının cezalandırılması için yakından ilgilenmiş ve Pîk Mustafa Ağa'yı bu iş için mübaşir tayin etmiştir.¹⁴ Padişah, olayın sonuçlanmasını "vacibe-i uhde-i siyaset" olarak görmektedir.¹⁵ Katliamın sorumluları olan Kınacıoğlu Mehmed çetesinin bir kısmının Ahmed Ağa'nın ölümünden hemen sonra cezalandırıldığı fakat olayın tam da çözülemediği anlaşılmaktadır. Bir kısmı ise, başka yerlere ve başkente kaçarak cezalandırılmaktan kurtulmuşlardır.¹⁶ Ancak beş-on yıl sonra hiç uzak kalmadıkları siyasî mücadeleye yeniden başlamışlardır.

Elhac Fatsalı Ahmed Ağa zamanındaki bütün bu gelişmelerle bağlantılı olarak, olaylar Canik muhassılları tayin edilen Süleyman ve Ali beyler zamanında da devam etti. Canik muhassılları Süleyman ve Ali beylerin halka zulüm yaptıkları konusunda, divana birçok arzuhaller sunulmuş, sonuçta olayın araştırılması için mübaşir tayin olunarak civar kazada mahkemeleri görülmüştür. Uzun süren mahkeme sonunda Canik muhassıllarının suçsuz olduğuna da karar verildi.¹⁷

İstanbul'da bulunan kişilerin şikayetleri ve arzuhalleri dava sonuçlandıktan sonra da devam etti. "Rikab-ı müstetâb-ı hazret-i cihandâriye muhassılun-ı merkûmundan acz ve şikâyeti mutazammın ahali tarafından arzûhaller" verilmesi üzerine davanın geniş katılımı ile tarafları dinlemek suretiyle "mahallinde" yeniden yapılmasına hükmedildi.¹⁸ Bundan sonra bütün tasarruf Trabzon

¹⁴ Geçici bir vazife ile merkez tarafından belli bir konuyu halletmek üzere bir nevi müfettiş olarak tayin edilen mübaşir, emirleri bölge idarecilerine ve ilgililere tebliğ eder ve konunun halledilmesi için bizzat ilgilenirdi. Tayin edildiği vazife sonuçlanınca padişaha bilgi verirdi. BOA, *Cevdet Zaptiye*, nr. 12094; XVIII. yüzyılda mübaşirlik kurumu zulüm aracı olmuş, III. Selim zamanında çıkarılan Vezir-i Âzam Kanunnâmesi ile sorun giderilmeye çalışılmıştır. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV, s.288; Özkaya, XVIII. *Yüzyılda Osmanlı Kurumları*, Ankara 1985, s.205-206; Mübaşir uygulaması çok sık başvurulan bir yöntemdi. Aşağıdaki cümleler mübaşirlik kurumunu açıklar mahiyettedir; "Ba'delyevm malikâne mukataât mutasarrıflarından reâya teşekki eyledikde, yalnız reâyanın teşekkisine itimad olunmayub, mahsûsen mutemedun aleyh mübaşir tayin ve irsal ve ol memleketin âyanından birkaç âdem dahi mukataa emini ile maân divan-ı hümayûna ihzar ve murafaâ olduklarında zulmü vâki ve teaddi muayyen ve zâhir olur ise bu makûle malikâne verilen mukataat mutlak imar-ı memleket ve istirahat-ı râiyet için iken reaya fukarasına cevri ve teaddi ve perişanlıklarına sebep ve bâdi olduğuna binâen yalnız mukataâ üzerinden ref' olunmağla kanaat olunmayub muktezay-ı şer'i şerif üzere cezası verile". BOA, MAD, nr. 7359, s.11.

¹⁵ BOA, *Cevdet Zaptiye*, nr.1155.

¹⁶ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr.7522.

¹⁷ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr.7522 Belgede şöyle denilmektedir; "Marûf kimesnelerin vücûh-u şetta ile ahaliye zulm ve teâddileri olduğu bundan akdem ahali tarafından olmak üzere darsaadete inha ve bid'efeât rikab-ı hümayûn'a ref'i ref'ine ıstika ve mahalline mahsûs mübaşir tayin ve civar kazasında ba'detterafu ihkak-ı hak olunduğunu müşir ilamları hüsn-ü hallerini mübeyyin arz ve mahzar olunmuşken".

¹⁸ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr.7522; Giresun kadısı davanın paşa divanında görülmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu istek göz önünde tutulmuş ve dava Trabzon'a havale edilmiştir. BOA, *Cevdet Adliye*, nr. 3259; Reâya/Askeri, Zımmî/Müslüman, herkesin şikâyet için arz sunma hakkı

valisi Ali Paşa'nın elindedir. Ali Paşa, bir çukadarını vali buyruhdusu ile mübaşir tayin ederek Canik'te bulunan 9 kazaya görevli olarak gönderdi.¹⁹

Kaza mahkemesinde toplanan reaya arasından, "mecmû-ı muhassılların hallerini ve sükkanın hilaf-ı inha ve her kazadan şikâyetlerini müş'ir" üçer beşer kişinin reaya vekili veya şahit olarak seçilmesi istenmiştir.

Bunlar dışında daha önce İstanbul'dan mübaşir ile beraber yola çıkıp, Trabzon'da vali huzuruna çıkan davacılar üzerinde durmakta da fayda vardır. İşin elebaşılığını yapanlar, Arim kazasından Rufaros karyesinden Mehmed bin Hasan ve Ahmed bin Süleyman, Akçay'da Lilik karyesinden İsmail, Dikili karyesinden Ali bin Mehmed ve Cebelü karyesinden Ali bin Himmet adındaki beş kişidir. Bu kişiler, şikâyetçi olan doksan yedi kişiden imza alarak mahzar düzenlemişler, bu mahzarı padişaha arz etmişler, onun da işi yerel mahkemeye havale etmesi üzerine Trabzon valisine mübaşir yanında gelip arzuhal vermişlerdi. Tamamı müslüman olan bu kişilerin, yirmi bir tanesinin isimleri ve şahıslarının nerede oldukları belli değildir. İçlerinden büyük çoğunluğu İstanbul'a göç etmiş, burada genellikle de ağa kapısında çalışan kişilerdir.²⁰ Bir kısmı da Canik sancağı dışında kazalarda yaşayan kişilerden oluşunca, Canik'te yaşayan kişiler şikâyetçiler arasında çok azdır.²¹ Şikâyetçiler planlanmış bir siyasî dil kullanarak Süleyman ve Ali Beylerin "ehl-i ıyal ve evlad ırzlarına taarruz" ettiklerinden bahsetmişlerdir.²²

Bunun üzerine, iddia yüz yetmiş altı adet reaya şahitlerine tek tek sorulmuş, onların beyanatlarıyla mahkeme sona ermiştir. Reaya vekilleri, şikâyetçilerden Mehmed'in on iki senedir Karakaya'da kaldığını ve diğer dört kişinin tamamının da uzun süredir İstanbul'da bulduklarını kadiya söylemişlerdir. Ayrıca, kaza vekilleri isimleri yazılı olan çoğu kişilerin Canik ahalisi olmadığını veya uzun süre İstanbul'da yaşadıklarını beyan etmişlerdir. Bütün bu şahitlikler üzerine şikâyetçiler uzun süreden beri İstanbul'da kaldıklarını beyan edince kadi, muhassılların suçsuz olduklarına hükmetmiştir.²³

Mahkeme sonunda kaza vekillerinin beyanları muhassıllık için yapılan mücadeleyi sosyolojik olarak ortaya koymaktadır. Reaya vekilleri "Bundan

vardır. Bütün bir kaza halkını temsil edenler doğrudan doğruya kadiya gidip onun vasıtasıyla arzu halde bunabilirler. Buna arz-ı mahzar'da denir. Buna biz toplu dilekçe de diyebiliriz. Arz ve mahzar hakkında geniş bilgi için bkz; İnalçık, Halil; *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s.49-71.

¹⁹ Çuhadar, padişaha has bir vazifeli olmasına karşın vezir gibi büyük devlet adamlarının maiyetinde de bulunur ve onların konak dışındaki hizmetlerini görürdü. Geniş bilgi için bkz; Sertoğlu, Mithat; *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s.77.

²⁰ Devletin üst düzey idareci sınıfının yanında onların işini gören has adamları bulunurdu. Bu kişiler çeşitli ünvanlara sahip olurlar ve çeşitli işler görürlerdi. Çok kalabalık kapu halkı olan üst düzey idarecilerde vardı. Bir yere idareci atandığında, yöneticiler kapu halkıyla beraber giderdi. Geniş bilgi için bkz; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s.8-9.

²¹ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr.7522.

²² Her eyalette bulunan vezirler, devleti temsilen kendi nezaretleri altında İstanbul'da olduğu gibi divan tertip ederlerdi. Buradaki kararlar kadi sicillerine kaydolunurdu. Merkezin özellikle buraya havale ettiği davalar da olurdu. Geniş bilgi için bkz; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s.106-107.

²³ BOA, *Cevdet Adliye*, nr.3259.

akdem sancağımızda zuhur edub Canik muhassılı kapucubağı Elhac Ahmed Ağa'yı um¼men katliâm eden sereşkiyadan Kınacıoğlunun şer' ve mazarratı indifa' vaktinde ele girmeyen bakiyet'¼s suy¼fun âsitanede mukataa-i mezk¼renin tam'en talibi olan ashab-ı ağraz ile yekdil-i bi'l-h¼cjet ettiğini" belirtmişlerdir. Şikâyetilerden Ahmed ve Ali'de "R¼fekamızın muharrikleri Pik Mustafa Ağa demekle mar¼f kimesne ile Kavak kazasında olub mukaddema Amasya'ya nefy ve itlak olunan Kara Ebubekir Ağa nam kimesnedir deyu" itiraf ettiler.²⁴ Pik Mustafa Ağa ve Kara Ebubekir Ağa, Canik muhassılığını ele geçirmek için Kınacıoğlu'nun İstanbul'da yaşıyan b¼l¼kbaşılarıyla irtibata geçmişlerdir. Bundaki maksatlarını ise daha sonraki bir belgeden anlayabiliyoruz. Yine, Caniklizâde Süleyman Bey hakkında 10 Rebi¼lahir 1178/ 6 Ekim 1764 tarihli bu belgede, halk yapılan haksızlık ve zul¼mleri anlattıktan sonra "Paşayı müşar¼n ileyhın üzerinden hassa malikânesi ref' ve âhire tevcihi veyahut devlet-i âliyye tarafından bir müddet mütesellim nasb" olunmasını istemiştir.²⁵ Bu tür şikâyetlerin mantığını da Osmanlı devlet idaresinde aramak gerekir. Bu devlet anlayışına göre, hük¼mdarın kudreti adaletle artar, fakat halka karşı adaletsizlik, zul¼m ve baskı bu gayeyi tehlikeye düş¼ren bir şeydir.²⁶ Eğer, idareciler tarafından halka zul¼m ve baskılar b¼t¼n uyarılara rağmen devam ederse, idareci olan kişi değiştirilir ve başka bir kişi idareci olarak atanırdı.

Muhtemelen Pik Mustafa Ağa ve Kara Ebubekir Ağa'nın yapmak istediği de, halka zul¼mler yapıldığına dair uydurma arzlarla Canik muhassılığının kendilerine ihalesini sağlamaktı. Fakat mahkeme Canik muhassılıları Süleyman ve Ali Beyler lehine karar vermiştir.

B¼t¼n bu süreç, muhassılık, mukataa ve iltizam üzerinde meydana gelen mücadeleleri bize daha iyi açıklar mahiyettedir. Gelirleri ele geçirmek için âyanın komşu bölgelerde çıkardığı karışıklık örneklerine daha sonraki dönemlerde de rastlamak mümkündür.

Yine aynı bölgede ortaya çıkan Cebbarzâde-Caniklizâde mücadelesinde de aynı taktikler uygulanmıştır. Caniklizâdeler Amasya çevresine egemen olmaya başlayınca muhtemelen Cebbarzâde Mustafa Bey de boş durmamış, halkı ve âyanları bu aileye karşı kıışkırtmıştır. 17 Şaban 1190/30 Eylül 1776 tarihinde kadı yazdığı arzda, Hacı Ali Paşa'nın, Cebbarzâde'nin hük¼mran olduğu yerlerle tüccarın ve halkın alışveriş yapmasını yasakladığını, Ahmed Mikdad Paşa'nın kendi adamlarını kazalara tayin ettiğini ve bu adamların da halka zul¼m yaptığını açıklamaktadır. 20 Şaban 1190/3 Ekim 1776 tarihli diğer bir arzda da şikâyetler devam etmiş ve halk, Mikdad Ahmed Paşa'nın değiştiri-

²⁴ BOA *Cevdet Dâhiliye*, nr.752. B¼t¼n bunlara ek olarak reâya vekilleri eğer ihtiyaç duyarlarsa muhassılılar için "tazallum-u hal" isteyebileceklerini belirtmektedirler. "Tazallum-u hal" ok geniş halk kitlelerinin ve halkın önde gelenlerinin kadıdan toplu aldıkları arz ve mahzarla divan-ı hümayına, yöneticilerin zul¼m yaptıkları hakkında şikâyette bulunmalarıdır. Konu mezalim divanı ile de bağlantılıdır. Mezalim divanı hakkında geniş bilgi için bkz; İnalçık, *Osmanlı'da Devlet*, s.75-80.

²⁵ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr.12094. Muhassil ve âyanların nüfuz ve ticarî mücadelelerine imparatorluğun her tarafında rastlamak mümkündür.

²⁶ Osmanlı devletinde adalet kavramı için bkz; İnalçık, *Osmanlı'da Devlet*, s.75-77.

lerak yerine mütesellim atanmasını istemişlerdir. 1778 yılı sonlarında, Amasya âyanlarının Cebbarzâde'ye sığınmalarından, bu olayları Cebbarzâde'nin bölge idareciliğini elde etmek için çıkardığı tahmin edilebilir.²⁷

Olaylı ve zorlu bir mahkeme sürecinden sonra aile bölgede tamamen nüfuz kurmaya muvaffak olmuştur.

CANIKLİZÂDELERİN MUHASSILLIĞI ELE GEÇİRMESİ

1753 tarihinde Canikli Süleyman ve Ali Bey "berûca malikâne iştirâken Canik muhassılları" olarak gözükmektedir.²⁸ 26 Ağustos 1762 tarihli bir belgede Canik muhassılı olarak Ali Bey'in adı zikredilmektedir. Söz konusu belgeye göre, Niksar âyanından Küçük Ali, Ali Bey'i öldürerek onun muhassıllık gelirlerine sahip olmayı planlıyordu. Kendisini öldürmek için sekbanlarından altı kişiyi, Bafra'ya gönderen Küçük Ali'yi cezalandırması için Ali Bey'e Ağustos 1762 tarihinde yetki verilmiştir.²⁹

Ali Bey'den önce muhassıllık idaresi, ağabeyi Canikli Süleyman Paşa'nın uhdesinde bulunuyordu. Kısa süre sonra, muhassıllığın kendi üzerinde kalmasını isteyen Süleyman Paşa ile Ali Bey arasında Canik mukataası yüzünden mücadele başlamıştır.³⁰ Bu amaçla Süleyman Paşa, kardeşi Ali bey'in devlet hizmetlerinde başarısız olması için çeşitli yollara başvurdu. İlk mücadeleyi Gürcistan'da düzenin sağlanması amacıyla gönderilmesi emredilen askerin temininde görmek mümkündür. Süleyman Paşa, kendisinin tertip edeceği askerlerin iyi nitelikte olmasına özen gösterirken, kardeşi Ali Bey'in maiyetinde toplanacak askerlerin, savaşmayı bilmeyen kişilerden olması için uğraştı. Böylece Ali Bey başarısız olacak ve devlet nazarında itibarı düşecek, dolayısıyla, Canik muhassıllığı yine kendisine tevcih edilecekti. Ağabeyi Süleyman Paşa'nın engelleyici çalışmalarına rağmen yine de kendisine verilen görevde başarılı olan Ali Bey, Canik bölgesinde eşkıyalık yapanları engellemekte gösterdiği başarıyla da bir kat daha devletin teveccühüne mazhar olmuştur.³¹ 1764 yılında Süleyman Paşa'nın köylülere karşı kötü davranışlarından dolayı hissesi iptal edilince, aynı yıl Ali Bey tek başına muhassıllığa sahip oldu.

"Bervech-i malikâne Canik muhassılı" olan Ali Bey, her sene 5611 kantar Fatsa teli ile, sancak bedeli mukabili 400 kantar kendiri Tersane-i Âmire'ye göndermekle yükümlü idi.³² Bu meblağın tersaneye gönderilmesinde zaman zaman aksamalar oluyordu. Nitekim 1762 senesinden itibaren on yıllık bir süre

²⁷ BOA, *Cevdet Adliye*, nr.5061; BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr.12500; Âyanlık ve mültezimlik gibi makamları ele geçirmek için birçok kişinin benzer metodları kullandığı hususunda başka bölgelerden de örnekler bulunmaktadır. Karahisar-ı Sahip'te oturan eski müftülerden Ahmed âyanlığı ele geçirmek için kazada karışıklıklar çıkarmıştır. Bu konu hakkında örnekler için bkz; Özkaya, Yücel; *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara 1994, s.210 -230.

²⁸ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 7522; BOA, *Cevdet Adliye*, nr. 3259.

²⁹ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 414.

³⁰ Mert, Özcan; "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s.151.

³¹ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, s.145.

³² BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11797.

içinde gönderilmesi gereken toplam 41813,5 kantar tel ile 3090 kantar kendirden 14394,5 kantar tel ile 417,5 kantar kendir gönderilmemişti. Canik muhassılı Ali Bey'e söz konusu miktarı toplayarak bir an önce Tersane-i Âmi-re'ye göndermesi emredildi.³³ Canik sancağından 1762 senesinden 1775 sonuna kadar toplam 14621 kantar telin gönderilmeyerek bakaya kaldığının yazıldığı başka bir hükümde ise, Ali Paşa'ya, hem bu meblağın hem de 1776 ve 1777 yıllarına mahsuben gönderilmesi gereken miktarın tersaneye nakli hususunda emir verildi.³⁴ Her iki hüküm arasında yaklaşık dört yıl gibi uzun bir zaman olması, uyarı ve ikazlara rağmen Ali Paşa'nın taahhüdünü yerine getirmedeği veya getiremediği anlamına gelmektedir.

Canik muhassılı Ali Bey'den, gelir olarak her yıl gönderdiği miktarın dışın-da, sefer zamanları da satın alma yoluyla tel ve kendir temin etmesi isteniyordu. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı esnasında donanma kalyonlarının inşası için lazım olan 5000 kantar tel ile 1500 kantar kendiri Canik havalisinden satın alması ve Tersane-i Amire'ye göndermesi hususunda Canik muhassılı Ali Bey'e yazı gönderilmiştir.³⁵ Tahsil edilmesindeki çeşitli zorluklardan dolayı 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda 1771 ve 1772 yılları Canik sancağı "cebelü bedeliyye"sinin tahsili işine de Canik muhassılı Ali Paşa memur edildi. Şayet vermek istemeyenler olursa, bu gibilerin mukataalarına el konularak, ellerindeki mallardan cebelü bedeliyyeleri tahsil olunacaktı.³⁶

1776'ya kadar tek başına muhassıllık hissesini elinde bulunduran Canikli Ali Paşa, bu tarihte $\frac{1}{4}$ hissesini oğlu Battal Hüseyin Bey'e terk etti.³⁷ İki yıl sonra Battal Hüseyin Bey $\frac{1}{2}$ hisseye sahip olmuş, baba oğulun bu hâkimiyeti 1779'da Kırım'a firarlarına kadar devam etmiştir.³⁸ Firar olayı siyasî pozisyonunu olumsuz etkiledi. Firarlarından sonra Canik muhassıllığı Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'ya verilmiş, Canikli Ali Paşa'nın 1781'de Canik'e geri dönmesinden sonra, muhassıllık tekrar kendisine iade edilmiştir.³⁹ Yapılan özel anlaşmaya göre ise; Tersane-i Âmi-re'ye her sene 5597 kantar Fatsa çividi ve 100 kantar kendir verecekti.⁴⁰ Bundan sonra ölene kadar Canik muhassıllığı, oğlu Battal Hüseyin Bey (1/2) ve Süleyman Paşa'nın oğlu Sadullah Bey (1/4) arasında bölüşülmüştür.

³³ BOA, HH (Hatt-ı Hümayûn), nr.4501-A.

³⁴ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr. 11797.

³⁵ BOA, *Cevdet Bahriye*, nr.10217.

³⁶ BOA, *Cevdet Askeriye*, nr. 18180.

³⁷ BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 2241.

³⁸ BOA, MAD, 9570, s.106-107.

³⁹ BOA, MAD, 9570, s.106-107; Canik hanedanının merkezle ilişkilerini bozduğu dönemlerde Canik muhassıllığının başka kişilere verildiği dikkati çekmektedir. 1792 yılında Canik muhassılı "serbevabin-i dergâh-ı âli Osman Ağa"dır. BOA, D,BŞM, MHF (*Başmuhasebe Muhallefat*), Dos.95, Göm.136; 1782 senesinden önce de Mehmed Emin Bey Canik muhassıllığı yapmıştır. Mehmed Emin Bey'in Caniklizâdelerin damadı olması dikkati çekmektedir. BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 29134; BOA, D, BŞM, MHF, Dos.67, Göm.71.

⁴⁰ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 9971.

1785'te Ali Paşa'nın ölümünden sonra Battal Paşa ve Sadullah Bey ¼ oranında hisseleri bölüştüler ve Ali Paşa'nın hissesi, Battal Paşa'nın oğlu Hayreddin Bey'e geçti.⁴¹ Sadullah Bey ölünce, muhassılığa tek başına Battal Hüseyin hakim olmuş, kısa süre sonra Battal Hüseyin Paşa 3/4 hissesini yeniden oğlu Hayreddin Paşa'ya devretmiştir.⁴² Ancak Hayreddin Paşa, devletin arzu ettiği geliri elde edemediğinden, sancak bir süreliğine merkezden atanan muhassillarca idare edilmeye çalışıldı.⁴³

Battal Hüseyin Paşa, affedilip Rusya'dan dönünce Canik muhassılığını yeniden ele geçirmiş ve 1801'de ölene kadar elinde tutmuştur. Aynı aileden en son olarak Mahmud Tayyar Paşa 1802'de Canik muhassılı olmuş,⁴⁴ kendisi 1808 yılında öldürülünce, muhassıllık bir süre bölgeye gönderilen Yusuf Ziya Paşa'ya ihale olunmuştur.⁴⁵

MÜCADELENİN SONRA YENİDEN BAŞLAMASI

Caniklizâdelerin büyük bir hanedan haline gelerek Canik sancağına her yönden egemen oldukları tarihlerde, onların izni ve koruması altında, orta büyüklükte bazı aileler de etkinliklerde bulunmuşlardır. Caniklizâdelere baskı uygulandığı zamanlarda, bu aileler etkinliklerini artırmak için birbirleriyle mücadeleden çekinmemişlerdir. Bu kişilerden en önemlisi Ünye âyanı Canikli Genç Mustafa Ağa'dır. 1792 yılında Battal Paşa'nın firarından sonra Genç Mustafa Ağa'nın Canik bölgesinde etkinliğini artırdığını Battal Paşa'nın muhalefatının zaptı için bölgeye gönderilen Mehmed Ağa'nın "Ünye kasabası sakinlerinden Genç Ağa'nın suihallerinden nefy ve tediblerini istidadan" şeklindeki ifadesinden anlaşılmaktadır.⁴⁶ Genç Ağa "şekâveti hasebiyle liva-i mezbûru kabza-i tasarrufuna" almıştır. Mübaşir Mehmed Bey diğer bir takririnde, Genç Ağa'nın mütegalibeden olduğunu ve "Canik sancağı kazalarına atale-i dest-i tagallüb üzere olmakla taraf-ı devlet-i âliyyeden vârid olan mübaşerete itibar ve evâmir-i âliyyeye itaat etmeyüb ihtilal-i belde ve tatil-i umûr-ı mühimmeye" sebep olduğunu bildirerek, Canik kazalarında gücünün sınırlandırılması için Çarşamba kazasında oturan Hazinedaroğluna devlet tarafından "istimâlet ve ruhsat" verilmesini tavsiye etmektedir.⁴⁷

Aynı zamanlarda Hazinedarzâdelerin diğer güçlü rakipleri bir dönem Canikli Ali Paşa'nın başodabaşılığını da yapan Engizli Ali ile Kara Mustafa Ağa olmuştur. Hatta Kara Mustafa Ağa'nın bu nüfuz mücadeleleri sebebiyle Çar-

⁴¹ BOA, MAD, 9570,s.106-107.

⁴² BOA, *Cevdet Maliye*, nr.2241; BOA, *Cevdet Askeriye*, nr.15025; BOA, HH, nr.8663; BOA, *Cevdet Askeriye*, nr. 5035.

⁴³ Canik muhassılığının bir süre için idare şekli ve muhassılının kim olacağı düşünülmüştür. Bu sırada, Battal Bey'in Ünye'deki oğlu Ali Bey'in muhassıl olması da düşünüldü. BOA, HH, nr. 11204.

⁴⁴ BOA, *Cevdet Maliye*, nr.21576.

⁴⁵ BOA, HH, nr.4053.

⁴⁶ BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 27716.

⁴⁷ BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 17101.

şamba'da "mal-ı mirî"yi topladığı sırada "Kaza-i mezkûrede sakin malûm'ul esâmî kimselerin tahriklerine mebni eşkıyay-ı merkûmeye katl ettirildiği" anlaşılmaktadır.⁴⁸ Bunları yaptırınların kim oldukları belli olmasa da, siyasî rakipleri oldukları tahmin edilebilir. Bir dönem Bafra âyanlığı da yapan Engizli Ali'nin Engiz'de bir çiftliğinin "ceddinden irsen" kendisine kaldığı düşünülürken yerel bir güç olduğu da ortaya çıkmaktadır. Ökse âyanı olan Kara Mustafa ise ölümü sırasında Bafra mütesellimi idi. Kendinden sonra oğlu da Ökse âyanlığını ele geçirmiştir.⁴⁹

Siyasî çekişmeler, Caniklizâdelerin ortadan kaldırıldıkları tarihlerde daha da artarak devam etti. Kaymakam Paşa, padişaha yazdığı tahriratta "Canikli Hazinedaroğlu Amasya'ya isal-i teaddi ve hasar-ı birle Amasya müftisini ahz ve girift ve habs etmiş ve Amasya sancağı kazalarından Lâdik ve Gedeğra kazaları âyanlarını bi ğayr-ı hakk katl ve yerlerine bölükbaşılardan âyan nasb etmiş" olduğunu açıklayarak "bu makûle haini istishabdan bir fâide olmayub beherhal mazarratı derkâr ve maslahatça def' ve izalesi fârizadan" olduğunu belirtmiştir.⁵⁰ Padişah da "sonu fesada varacağı ve Anadolu dahi Rumeli gibi ihtilale düşeceği" endişesiyle Amasya ve Tokat mukataalarının Cebbarzâdeye "taltif" olunmasını emretti. Padişah bu emriyle Canikteki dengeleri ve düzeni korumaya çalışmıştır.⁵¹

Canik muhassıllığını ele geçiren İsmail Ağa'nın elinden bu makamı almak için Hazinedaroğlu Süleyman Ağa bildik bir yola başvurarak "Canik ulemasından dört nefer efendiler"i halkla beraber İstanbul'a gönderdi. Durumun dikkat çekmesi üzerine, sancaktan gelen ulema halktan ayrı olarak sorguya çekilmiş, ulemanın "Mezaliminden bahisle mecbûren geldiklerini beyan ve irad ile bekâ ederek yed-i zulmünden bizi hulûs eder iseniz Kâbe yollarını açmış olursunuz" şeklindeki aleyhte şahitlikleri üzerine Hazinedaroğlu Süleyman Ağa'ya muhassıllığın verilmesinden bir süreliğine vaz geçilmiştir; ancak Hazinedaroğlu Süleyman Ağa, "maksadını tervec için İsmail Ağa gibi etrafsız muhassıllar ile münakaşaya" devam etmiştir.

Hazinedaroğlu Süleyman Ağa'nın muhassıllık için en ciddi rakibi ise Tayyar Paşa'nın kethüdası ve yakın adamlarından Lütfullah Ağa olmuştur. Lütfullah Ağa, Mahmud Tayyar Paşa'nın kethüdalık görevi gibi önemli bir konuma ve nüfuzla sahipken iltizam faaliyetlerinde bulunuyordu. Ağa, büyük ve zengin mukataalardan "Gedik tımarha-i mustahfazân-ı Kal'a-i Bedreme der liva-i Trabzon maa avarız ve kaza-i Kürtün" mukataasını 17 Haziran 1801 tarihinde 5000 kuruş muaccele ile tasarrufuna almıştır.⁵²

⁴⁸ BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 27716; BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 11704.

⁴⁹ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 1610; BOA, HH, nr.14115.

⁵⁰ BOA,HH, nr.26549. Devamla "Amasya ve Tokat mukataalarının iltizamı Canik tarafına veyahut bir âhire ihale" olunmasını tavsiye etmektedir.; Başka bir belgede aynı hususta şöyle denilmektedir. "O havalide etmediği mel'anet kalmayub ikiyüzden mütecaviz kanı olduğundan gayri yirmi-den ziyade hanedanı katl ve idam". BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 9890.

⁵¹ BOA, HH, nr. 26549.

⁵²BOA, *Cevdet Dahiliye*, nr. 130.

Lütfullah Ağa'nın oğulları Ahmed ve Mehmed de bu sıralarda "hasha-i Amasya ve tevabi-i mukataası"nı 1098 kuruş, "Amasya sancağında Gedeğra kasabasının Mizan kapancılığı mukataası"nı 58 kuruş, "hasha-i Amasya ve Altıkilise ve tevabiha mukataası"nı 1098 kuruş, "mukataât-ı Kancılı der kaza-i Gedeğra der liva-i Amasya mukataasını" 3000 kuruş ve "karye-i Hacet ve gayrihi tâbi-i nahiye-i Arîm der liva-i Canik havas-ı humayûn mukataası"nı 1250 kuruş muaccele ile üzerlerine almışlardır.⁵³

Lütfullah Ağa, çok sayıda köle, cariye, emlak, çiftlik ve tarlalara sahiptir.⁵⁴ Belli ki Lütfullah Ağa, kethüda olmadan önce Merfizon, Havza ve Köprü civarında yerel bir güç olarak bulunuyordu. Gedeğra kazasındaki bazı çiftliklerinin anne ve babasından kendisine geçtiği diğer bir belgeden anlaşılıyor.⁵⁵

Lütfullah Ağa "Tayyar Paşa müteallıkâtından olmak hasebiyle ağay-ı mu-maileyh ol tarafta hatırı sayılır etraflı ve muktedir-i âdem olduğundan" Süleyman Ağa diğer muhassıllar gibi kendisiyle uğraşamamıştır. Lütfullah Ağa'nın da tersane işlerini aksatmayacağı ve halk açısından iyi olacağı tavsiye edilmiş, muktedir bir kişi olduğu bundan dolayı da geçmişte yaptığı muhassıllık vazifesinin kendisine tekrar verilebileceği belirtilmiştir.⁵⁶ Ancak buna zaman bulamadan Tayyar Paşa isyanı sırasında ele geçirilerek öldürüldü.⁵⁷

Canikli Ali Paşa'nın ufak çiftliğe sahip has adamları da muhassıllık için ikinci derecede adaylar arasındadır. Has adamlarından Kavaklı Deli Ali'nin Amasya Sancağında Merfizon havalisinde Bayat ve Kulay adında iki çiftliği ile ortakçı karyeleri vardır.⁵⁸ Canikli Ali Paşa'nın yakın adamları görünen bu nüfuzlu kişiler başkentten destek gördüklerinde muhassıllığı elde etme teşebbüsünde bulunabiliyorlardı.

HAZİNEDARZÂDELERİN MUHASSILLIĞI ELE GEÇİRMESİ

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'ya ait vakıf kayıtları incelendiğinde, ailenin ilk zamanlarına ait önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Vakıf kayıtlarında geçen "Ayvacık kazasına tâbi Kurt Ahmedlü karyesinde medfûn hiştibarı (akraba ve yakınları) ve iyal ve evladının medfûn oldukları kabirlerinde" cümlesinden ailenin çıkış yerinin ve menşeinin Çarşamba kazasındaki Kurd Ahmetlü köyü olduğu anlaşılmaktadır. Ailenin daha sonra zenginleştikçe Çarşamba kazasına doğru nüfuzunu artırdığı yine vakfiyedeki "Rahatva cami-i şerifi havalisinde ve Küçlü

⁵³ BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 10470.

⁵⁴ BOA, MAD, 9755, s. 135; BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 130; BOA, MAD, 9729, s. 441; BOA, MAD, 9753, s.161, h.1; Daha sonra kendisine ait bazı çiftlik kayıtları yeniden çıkarılmıştır. Başlıca muhallefât kayıtları şu şekildedir; "Köprü'de 2 adet menzil 1100 kuruş, 3 han ve dükkân 3000, çiftlik 2000, 2 dükkân 400, Merzifon'da 2 han hissesi 3000, konak 5000, Çorlu çiftliği 600, Havza'da icar 1317". Kayıtlar için bkz. BOA, MAD, 9729, s. 329.

⁵⁵ BOA, MAD, 9755, s.135.

⁵⁶ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 9890.

⁵⁷ BOA, MAD, 9753, s.161,h.1.

⁵⁸ BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 24782. Kavaklı Deli Ali Ağa, bir dönem ailenin Kavak mütesellimliği görevini yapmıştır.

camii şerifi kurbunda medfûn akraba ve iyallerinin iki mahalde olan makberleri” cümlesinden anlaşılıyor.⁵⁹

Hazinedarzâde Süleyman Bey'den önce de aile Çarşamba yöresinin nüfuzlu ailelerinden. 1793 yılına ait bir belgeye göre, Ünye âyanından Canikli Genç Mustafa Ağa'nın mütegalibe hareketlerinin önlenmesi için "Karahisar Mütesellimi Halidzâde ve Canik sancağında Hazinedarzâde Mustafa Ağa'ya başka başka evâmîr-i âliyye" gönderilmiş ve Canik muhassılı Osman Ağa yanında görevlendirilmişlerdir.⁶⁰

Yine Kasım 1793'te Trabzon eşkiyasının çıkardığı ayaklanmanın bastırılması için Fatsa âyanı Canikli Süleyman Paşazâde Mehmed Paşa'nın oğlu Mir

⁵⁹ SŞS (Samsun Şer'iyye Sicili), 1755/1, s. 76; Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinde hazinedarzâde olarak adlandırılan birçok aile vardır. Ege Bölgesinde de bu şekilde adlandırılan meşhur bir âyan ailesi vardır. Daha fazla bilgi için bkz. Nagata, Yuzo; *Tarihîte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997, s.173-174; M. Emin Yolalıcı da, halk arasında yaygın olan hazinedarzâde adının bu sülâleden olan Süleyman Bey'in Canik bölgesinin mütezimi olan Hacı Ali Paşa'nın hazinedarlığını yapmasından kaynaklandığını belirtir. Ancak Süleyman Bey'e daha ilk belgelerde dahi Hazinedarzâde Süleyman Bey olarak hitap edilmesinden babasının nüfuzlu bir kimsenin yanında hazinedarlık yaptığı anlaşılmaktadır. Süleyman Bey'in kardeşleri de Hazinedarzâde Emin Bey ve Hazinedarzâde Mustafa Ağa olarak geçmektedir. BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 27716; Belgelerde de halk arasındaki bu kanaati destekleyen bilgiler vardır. "Altun ve mücevherat ve emtia ile memlû üç yüz keselik nesne olub bazı kimseler zabt eyledikleri ihbar olunmakla beyhal bunların dahi zahire ihrac ve cânib-i mirîden zabtı ve Hacı Ali Paşanın evvelki validesi ve Hazinedar Süleymanın halilesi (eşi) hanım bundan mukaddemce ol tarafta müteveffiyeye oldu". BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 11704; Yine diğer bir belgede şöyle geçmektedir: "Arzuhal-i kullarıdır ki, bu ferman-ı âli der âliyyeye ihzarları matlûb buyurulan Firari Ali Paşa'nın damadı Sadullah Bey'in ve hazinedaroglunun haremî ve mirmirandan Mehmed Paşa'nın ve Süleyman Paşazâde İbrahim Beyin haremîleri". BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 15976; Hazinedar Süleyman Ağa'nın Mahmud Tayyar Paşa'nın mütesellimi olduğu şu cümleden anlaşılmaktadır. "Mahmud Tayyar Paşanın hal-i hayatında müşarûn ileyhe Süleyman Paşa mütesellimi olmak takribiyle". BOA, MAD, 9729, s.278; BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 434;

⁶⁰ BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 27716; M. Emin Yolalıcı'ya göre, Behram Bey aslen Orduludur. Daha sonra Samsun'a gelmiş ve Samsun çevresinde mütezimlik yapmıştır. Yazar bu bilgiyi vermesine karşın kaynak olarak herhangi bir eser göstermemektedir. Diğer bir araştırmasında ise bu bilgiyi Samsun Belediyesi tarafından yayınlanan el kitabı niteliğindeki bir kaynağa dayandırmıştır. Kısa ailenin menşei ile ilgili bu bilgiler çok da güvenilir görünmemektedir. Yolalıcı, Mehmet Emin; *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullâh Paşa'nın Terekesi*, Samsun 1987, s.14; Akyol, Veli; *Bütün Yönleriyle Samsun*, Ankara (Tarihsiz), s. 33; Özcan Mert ise, Süleyman Bey'in babasının Canikli Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Bey olduğunu belirtir. Mert, Özcan; XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980, s.53; Fakat bu tespit çok tutarlı gözükmemektedir. 1794 tarihli bir belgede, "Fatsa kazası müteyyenatından Canikli Süleyman Paşazâde Mehmed Paşa'nın oğlu Mir Ahmed" kaydının ardından Hazinedarzâdeler hakkında, ayrı hitap olarak "Canik kazası müteyyenatından Hazinedarzâde Mustafa'ya" ifadesi geçmektedir. BOA, A, DVN, MHM, 200 (*Divan-ı Hümayûn Mühimme Defterleri*), s.258-259, h.905,908; Yine diğer bir belgede şöyle geçmektedir; "Fatsa kazası müteyyenatından Canikli Süleyman Paşazâde Mehmed Paşanın oğlu Mir Ahmed sergerde nasb olunan Canik müteyyenatından Hazinedarzâde Mustafa". BOA, A, DVN, MHM, 200, s.42, h.145; Bu belgelerden hareketle Süleyman Bey'in Canikli Ali Paşa'nın damadı olması dışında aynı aile ile herhangi bir akrabalık ilişkisinin olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Hazinedarzâdeler ailesi, Caniklîzâdelerin bölgedeki hâkimiyetinin sona ermesinden sonra müstakil bir aile olarak ortaya çıkmıştır. BOA, A, DVN, MHM, 200, s.31, h.98.

Ahmed Bey'in topladığı üç bin askere Hazinedarzâde Mustafa Ağa sergerde tayin edildi.⁶¹

Süleyman Ağa'nın diğer kardeşi Hazinedarzâde Emin Ağa da eşkıyaları tenkil faaliyetlerinde görevlendirilmiştir. Mahmud Tayyar Paşa'nın firarı esnasında, kendisini destekleyen Trabzon âyanları ve Perşembeli Ömer Ağa'nın isyanı üzerine Hazinedarzâde Emin Ağa görevlendirilmiş, bu sırada Canik'te bulunan Süleyman Ağa'nın da Canik'in emniyetini sağlamak üzere harekete geçmesi istenmiştir.⁶²

Süleyman Ağa en erken Mart 1794 tarihinde "dergâh-ı âli kapucubaşılığı" ünvanıyla "İrad-ı Cedit hazinesi tarafından zabt ve idare olunan Canik muhassıllığı"nı ele geçirdi.⁶³ Mayıs 1796 tarihli bir belgeden Temmuz 1795'ten itibaren Canik sancağının yine Süleyman Ağa'nın tasarrufunda olduğu anlaşıl-maktadır.⁶⁴

Caniklîzâdeler gibi Hazinedarzâdelerin de ele geçirdikleri ilk büyük mukataa, Canik muhassıllığı oldu. Canik muhassıllığı ele geçirilmeden önce de aileden bazı kişilerin özellikle de Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın bazı küçük mukataaları iltizama aldığı tahmin edilebilir. Canik muhassıllığının Hazinedarzâdelere verilmesine yol açan olaylar ise geçmiştekilere benzer şekilde olmuştur. Hazinedarzâde Süleyman'dan önce muhassıl atanan kişi sancağa sahip çıkamamış, "Canik havalisinin birkaç seneden beri vuku' bulan ihtilali hasebiyle ashab-ı ziraat eküp biçmekten kalıp Tersane-i Âmire bu vecihle muzakaya

⁶¹ BOA, A, DVN, MHM, 200, s.31, h.98; BOA, A, DVN, MHM, 200, s.42, h.145; Yine başka bir belgede, kendisine "Canik müteayyenatından Hazinedarzâde Mustafa" diye hitap edilmiştir. BOA, A, DVN, MHM, 200, s.251, h.905,908.

⁶² Belgede şöyle geçmektedir; "Mumailiye Hazinedarzâde Emin Ağa kulları vesâir asâkir-i bendeganem savlet endezâne eylediklerinde her biri birer canibe perişan ve merhûm Ömer Ağa kulları talebi re'y ve aman olmağla Canik sancaklarından Çarşamba kazasında olan kethüdası Ali ve Mikdad Paşazâde Hasan Bey'in dahi üzerlerine sevk ve tayin kılınan muhassıl vekilimiz ve mumailiye Hazinedarzâdenin biraderi Süleyman Ağa". TŞS (*Trabzon Şer'iyye Sicili*), 1968, s.62; Ayrıca 2 Nisan 1810 tarihli hatt-ı hümayûnda Hazinedarzâdelerin Çarşamba'da köklü ve geniş bir aile olduğunu gösteren kayıtlar vardır. "Bu defa Canik Muhassılı Hazinedarzâde saadetlü Süleyman Ağa'ya hitaben bir kit'a emr-i âli isdar ve Canikten bin nefer güzide olarak tüfenklü tertib ve tanzim ve yeğenini asâkire başbuğ nasb ile Hazinedarzâde tarafından asâkirin tayin buyurulduğunu ve yeğenleri başbuğ nasb olunduğunu". BOA, HH, nr. 42034/C; Firari Ali Paşa'nın yakın adamlarından birisi olan Hazinedaroğlu Ali'de büyük ihtimalle bu aileye dayanıyordu. Paşa'nın mallarının müsaderesi sırasında Hazinedaroğlu Ali'nin de İstanbul'a gönderilmesi istenmiş, ancak kendi halinde olduğu anlaşılınca bundan vazgeçilmiştir. BOA, MAD, 178, s. 143, h.2.

⁶³BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 13161; BOA, A, DVN, MHM, 200, s.122, h.382; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, V, İstanbul 1311, s. 1548; BOA, A, DVN, MHM, 200, s.122, h.390; 1793 senesinde Canik muhassılının Hacı Osman Ağa adında birisi olduğu ve bu kişinin eşkıyalık hareketlerini önleyememesi üzerine devletin farklı kişileri muhassıl tayin etmeyi düşündüğü görülmektedir. BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 27716.

⁶⁴ BOA, A, DVN, MHM, 202, s. 96, h.321; BOA, A, DVN, MHM, 203, s.21, h.46; BOA, A, DVN, MHM, 203, s.189, h.549.

dûçar” olduğundan Hazinedarzâde Süleyman Ağa muhassıl olarak atanmıştır.⁶⁵

Belgelerde, 1796 ve 1805 tarihleri arasında Canik muhassıllığı yaptığına dair herhangi bir bilgi yoksa da bazı yıllar bu göreve getirildiği tahmin edilebilir. Hazinedarzâde Süleyman Ağa, 22 Ağustos 1805 tarihli bir belgeye göre, Canik muhassıl vekili olarak atanmıştır.⁶⁶ Kimin yerine vekil olarak tayin edildiği belli değildir. 1806 yılında yeniden tek başına Canik muhassıllığını ele geçirmiştir.⁶⁷

İrad-ı Cedid hazinesinin çeşitli sebeplerden dolayı ortadan kaldırılmasından sonra, Canik muhassıllığı yeniden Tersane-i Âmireye bağlandı. Canik muhassıllığının Tersane-i Âmire için önemi XIX. yüzyıl başlarında da devam etmektedir. “Sefayin-i hümayûnların levâzım-ı âzam-ı külliyesinden olan tel ve kendir ve ecnas-ı kereste sancağımıza mahsûs olduğundan kat’ ve nakilleri ve tedarik ve isâli Canik muhassıllarının nezaretleri ve vucûh-u beldenin ittffak ve marifetleriyle” olduğundan, devlet hem Canik sancağına hem de sancağa atanan muhassıllara çok itina göstermiştir. “Umûr-ı mühimme-i muazzamanın tatili aşikâr” olacağı bilindiğinden muhassıl atanacak kişi konusunda çok seçici davranılıyor ve karışıklık çıkması durumunda hemen önlemler alınıyordu. İşte bu şartlar göz önünde bulundurularak, gizli ve açık çeşitli sorgulamalardan sonra 1809 tarihinde Süleyman Ağa Canik muhassılı atandı. Bu atamanın ayrı bir önemi vardır. Caniklizâdelerin Kuzey Anadolu’daki hâkimiyetleri tamamen kırıldıktan sonra yeni bir hanedan ailesinin ortaya çıkması için ortam hazır hale gelmiştir.⁶⁸

Süleyman Ağa’nın muhassıllığının ilk zamanlarında rakiplerinin ümitleri devam etmiştir. Bu mücadelenin parçası olarak halkın çeşitli tahriklerle şikâyet etmeye ikna edildiği anlaşılıyor. Halkın şikâyetine göre “Canikli Hazinedaroğlu Amasya’ya isal-i teaddi ve hasar-ı birle Amasya müftisini ahz ve girift ve habs etmiş ve Amasya Sancağı kazalanından Lâdik ve Gedeğra kazaları âyanlarını bigayr-ı hakk katl” ettirmiştir.⁶⁹ Yine halktan gereksiz ve çok vergi aldığı da şikâyetler arasındadır.⁷⁰ Bütün ardı arkası kesilmeyen bu şikâyetlerin Canik muhassıllığının ele geçirilmesi için yapılan mücadelelerin bir parçası olduğunu ortaya koyan belgeler vardır.⁷¹ Padişah da bu şikâyetler üzerine gizli mübaşir

⁶⁵ BOA, HH, nr. 27973.

⁶⁶ BOA, HH, nr. 4047.

⁶⁷ BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 10946; 1808 yılında da Canik muhassılı gözükmektedir. SŞS, 1755/1, s.65.

⁶⁸BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 434. Belgede şöyle denilmektedir; “İzzetlü defterdar efendi işbu hatt-ı hümayûnu arzuhalıyla şerefefzay-ı sudür olan hatt-ı hümayûn-ı şahanede bu keyfiyeti tahkik için tarafımdan hafî memûr eylediğim âdem bu defa gelüp verdiği takriri işbû arzuhalı mefhûmunda mutabık geldiğinden başka sâir erbab-ı vukûfun dahi ihban üzere devlet-i âliyyeme gelmek istikâmetle hizmet eylemek şartıyla Hazinedaroğluna Canik muhassıllığını tevcih”; BOA, MAD, 9755, s.374; BOA, HH, nr. 27973; BOA, HH, nr. 42034/C; BOA, HH, nr. 41855/C.

⁶⁹ BOA, HH, nr. 26549.

⁷⁰ BOA, HH, nr. 41855/F.

⁷¹ BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 9890.

göndermiş, raporun olumlu olması sebebiyle Hazinedarzâde Süleyman Ağa'nın muhassıllık görevine devam etmesi uygun görülmüştür.⁷²

29 Temmuz 1809 tarihli maliyeden yazılan hükümden, Canik muhassıllığının hangi şartlarda verildiğini de çıkarmak mümkündür. "Canik muhassıllığı ve tevabii mukataasının merbût olan cizye ve avarızıyla mâen senevî bedel-i iltizamı olan" altmış sekiz bin sekiz yüz yetmiş beş buçuk kuruşa Süleyman Ağa'ya iltizama verildiği anlaşılmaktadır. Dört bin beş yüz yetmiş üç kuruş "kalemiye ve harac aklamını zaman-ı zabtı olan" muharrem ayının ilk günü vermesi de şart koşuldu. İltizam bedeli de "yirmi üç bin kuruş taksit-i evvel olarak Rebi'ül-âhir guresinde ve yirmi üç bin gurusunu taksiti sâni olarak Receb-i şerifi guresinde ve on sekiz bin üç yüz iki buçuk kuruşu dahi taksit-i sâlis olmak üzere Şevval guresinde Tersane-i Âmireme hazinesine eda ve teslim eylemek" üzere üç taksidde bölünmüştür. Ayrıca "Canik sancağının avarız ve bedel-i nüzûl mukabili bervech-i ocaklık Tersane-i Âmireme muayyen olan senevî ümirem hazinesine beş bin altı yüz on buçuk kantar tel-i saf sancak bedeli olarak dört yüz kantar kendir hamı dersaâdete" yollaması şart koşulmuştur. Bundan başka, "Beher kantarı yirmi ikişer kuruş olarak beher sene mübayaâsı, tertib ve tanzim olunan üç bin dokuz yüz seksen sekiz buçuk kantar kendir-i ham zimemâti mezkûr ile bahası olan seksen yedi bin yedi yüz kırk yedi kuruş bedel-i iltizamı mezkûrdan mahsûb olunmak üzere" zamanı geldiğinde Tersane-i Âmireye teslim etmesi emredilmiştir.⁷³

Süleyman Paşa'nın 1817 tarihindeki "avarız ve cizye-i Canik muhassıllığı" iltizam bedelinin senevî yetmiş iki bin yedi yüz doksan sekiz buçuk kuruşa çıkarak biraz arttığı görülmektedir. Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra, aile ekonomik ve siyasi yönden gerileme dönemi yaşamış, özellikle aile ile yakın ilişkiler içinde bulunan Çeçenzâde Hasan Paşa, ailenin aleyhine olarak, Trabzon Valiliğine ve ardından da çevresine hâkim olmuştur.⁷⁴

Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın en büyük oğlu olan Osman Bey, Trabzon valiliği sırasında Canik sancağına muhassıl vekili olarak atandı.⁷⁵ Babasının vefatından sonra Trabzon valisi olarak atanan Mehmed Hüsrev Paşa, aynı zamanda Canik muhassılı olarak tayin edilmiş, o da muhassıl vekili görevine

⁷²BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 434; Bir diğer belgede Hazinedaroğlu'nun Canik muhassıllığı hakkında şöyle denilmektedir. "Bu keyfiyeti tahkik için tarafımdan hafî memur eylediğim bu def'a gelip ahalinin hoşnud olduğu Hazinedaroğluna muhassıllığını tevcih". BOA, HH, nr. 27793; 2 Nisan 1810 tarihli bir belgede Canik Muhassılı gözükmektedir. BOA, HH, nr. 42034/C; Trabzon mütevellimi olarak atandığı sırada da Canik muhassıllığını bir süre üzerinde tutmuştur. Geniş bilgi için bkz; BOA, HH, nr.41855/H; BOA, HH, nr.41855/B; BOA, HH, nr. 4047; Mahmud Tayyar Paşa isyanında önce paşa tarafını tutan Hazinedarzâdeler, Yusuf Ziya Paşa'nın muhassıllık vaâdiyle saf değiştirdiler. Geniş bilgi için bkz; Serbestoğlu, İbrahim; "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklîzâdelerin Sonu (1805-1808)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, I/Güz, Trabzon 2006, s.97.

⁷³BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 434.

⁷⁴BOA, MAD, 9758, s.170.

⁷⁵"Canik Muhassıl vekilimiz oğlum necabetlü Osman Bey". SŞS, 1755/1, s.102; BOA, HH, nr. 42045; BOA, HH, nr. 23579; BOA, A, DVN, MHM, 233, h.92; BOA, *Cevdet Dâhiliye*, nr. 3822; BOA, HH, nr. 31120.

yeniden Hazinearzâde Osman Bey'i getirmiştir.⁷⁶ Vali olmadan önce "dergâh-ı muallâ kapucubaşılığ" ünvanıyla⁷⁷ bazı zaman muhassıl vekilliği ve muhassıl görevlerinde bulunan Osman Bey, valilik görevine yakın, tek başına Canik muhassılı olarak atanmış ve ailenin bölgedeki nüfuzunu devam ettirmiştir.⁷⁸ Hazinearzâde Osman Bey ancak Mehmed Hüsrev Paşa'nın Trabzon Valiliğinden alınmasından sonra Canik muhassıllığına tam anlamıyla hâkim olabilmıştır.

1830 tarihli bir belgede "Trabzon Valisi ve ilhaken Gönnye sancağı mutasarrıfı ve Canik muhassılı" olarak gözükmektedir.⁷⁹ 26 Aralık 1835 tarihinde "halen Trabzon Valisi ve Canik ve Karahisar-ı Şarki sancakları mutasarrıfı" görevlerinde bulunuyordu.⁸⁰

Hazinearzâde Osman Paşa'nın Canik muhassıllığı üzerinde kalmak şartıyla Trabzon Valiliğine atanması üzerine kardeşi Hazinearzâde Abdullah Bey, Canik muhassıl vekili atandı.⁸¹ Hazinearzâde Abdullah Bey, Süleyman Paşa'nın küçük oğlu idi. Hazinearzâde Süleyman Paşa ölünce yerine büyük oğlu Osman Paşa Trabzon Valiliğine getirilmiş, boş kalan Canik muhassıllığına da, Abdullah Bey tayin edilmiştir.⁸² Canik sancağında muhassıl ve muhassıl vekilliğinde gösterdiği başarılarından dolayı kendisine "kapucubaşılık" ünvanı verilen Abdullah Bey,⁸³ ağabeyi Trabzon Valisi Osman Paşa'nın Mayıs 1841'de ölümünden sonra,⁸⁴ yerine vezir rütbesiyle Trabzon Valiliğine atanmıştır.⁸⁵

MUHASSILLIK İDARESİNİN SONU

Abdullah Paşa, Tanzimat'tan sonra da mutasarrıf olarak bir müddet daha Canik'te hâkimiyetini sürdürdü. XIX. yüzyıl ortalarında Tanzimat'ın getirdiği yeni idarî tarz ile Hazinearzâdelerin Samsun'da sürdürdükleri hâkimiyet son bulmuş ve bundan sonra Canik'e merkezden mutasarrıflar tayin edilmiştir.⁸⁶

⁷⁶ BOA, MAD, 9758, s.361; BOA, TAD (*Trabzon Ahkâm Defteri*), c.4, s.2, h.3.

⁷⁷ BOA, A, DVN, MHM, 240, h.315.

⁷⁸ Şubat 1822 tarihli mühimme kaydında kendisine "dergâh-ı muallâm kapucubaşılardan Canik muhassıl vekili Osman Bey'e hüküm ki" denilerek hitapta bulunulmuştur. BOA, A, DVN, MHM, 240, h.315; TİŞS (*Tirebolu Şer'iyeye Sicili*), 1, s.137, h.3. "Canik Muhassıl vekili devletli Osman Bey efendi hazretleri"; Kendisi Canik muhassılının en temel görevlerinden sayılan "kendir-i ham bakayasının" toplanması görevini yerine getirmek için büyük gayret sarf etmiştir. BOA, A, DVN, MHM, 240, h.315.

⁷⁹ TŞS, 1960, s.11,23; 1831 tarihli diğer bir belgede Canik muhassıllığı halen üzerinde gözükmektedir. BOA, A, DVN, MHM, 246, h.1,2,3,4.

⁸⁰ TŞS, 1958, s.19; TİŞS, 1, s.32, h.3; TİŞS, 1,s.29, h.3 TİŞS, 1, s.15, h.2.

⁸¹ Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.21.

⁸² Akyol, *Bütün Yönleriyle Samsun*, s.33; Yolalıcı, XIX. *Yüzyılda Canik*, s.13.

⁸³ Yüngül, Naci; "Trabzon'daki Hazinearzâde Abdullah Paşa Çeşmesi", *Vakıflar Dergisi*, XIX, (Ankara 1985), s.261-266.

⁸⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, IV, s.1306; TŞS, 1966, s.8; TŞS, 1968, s.13.

⁸⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s.81; Usta, Veysel; *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnâmelerde Trabzon*, Trabzon 1999, s.119-120.

⁸⁶ Yolalıcı, XIX. *Yüzyılda Canik Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.13.

Sonuç olarak, Süleyman ve Ali Paşalarla ilgili bu olaylar, bölgelerinde çıkan karışıklıkların sebeplerini açıklamaktadır. Muhakeme sürecinde, taraflar şikâyetçiler, şikâyet edenler ve halktan temsilciler olmak üzere üçe ayrılıyordu. Merkezî hükümet ve paşa divanı, halkın şahitliğine ve vekilliğine çok önem vermişlerdir. Bu şahitliğin ve halka kötü muamelelerin engellenmesi arzusunun yerel yönetimlerin güçlerinin ve yetkilerinin daha da artmasına sebep olduğu görülmektedir. Merkezî hükümet, halkın yöneticilerini seçebilmesini yolsuzlukları engelleyici bir çare olarak düşünmüş, ancak bu mücadelelerin şiddetlenmesinden başka bir işe yaramamıştır.

Hanedan ailelerinin ortaya çıktığı ve devlet nüfuzunun azaldığı zamanlarda mücadelelerin de şiddeti artmıştır. Sosyolojik olarak değerlendirildiğinde halkın da taraf ve muhalif olarak ikiye ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu mücadelenin halk için ekonomik çıkarlarının da olduğu düşünüldüğünde çatışmanın şiddeti daha net anlaşılır. Kapu halkı uygulaması da bu mücadelenin tezahürüdür. Muhassıl veya âyan hâkimiyet sahasında tam bir nüfuz kurduktan sonra mühim mevkilerdeki kişileri temizlik harekâtına giriyor ve buraya kendi adamlarını tayin ediyordu. Bu durum Tanzimat idaresinin getirdiği merkezî eğitime alınmış bürokrasi ile giderilmeye çalışılmış, ancak güç mücadelesinin tezahürleri değişik biçimlerde küçük de olsa devam etmiştir. Alınan önlemler sonucu yüzyılın sonlarında bir "mülkiyeli" tarzı oluşmuştur. Mülkiyeli tarzının oluşmasında âyan ve eşraf arasındaki bu güç mücadelelerinin kötü anılarının etkisi olduğu ortadadır.

Abstract

During the Ottoman's Regression Period, a different system is started to progress at Ottoman's Classical Regime. Parallel to this change, Canik Sanjak is governed by Mubassıl instead of Governor of Sanjak. The Person who is assigned by Mubassıl has wider authority than Governor of Sanjak.

By increasing the power of provinces opposed to the Center, the struggle of Local Managers between each other is become more violent. The political fights is increased by assigning Trabzon Governor instead of Canik Mubassıl, in general. As the political fights became so violent, it is acted upon the trials. The public took place as "siders" or "opponents" in this struggle, too. But the families who built a huge dynasty were able to stop this struggle on time.

Key Words: *Canik, Mubassıl, Middle Black Sea, Ayan.*

Kaynaklar

- AKYOL, Veli; *Bütün Yönleriyle Samsun*, Ankara (Tarihsiz)
BOSTAN, İdris; *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992.
ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.
DARKOT, Besim; "Samsun", İA (*İslam Ansiklopedisi*), X, İstanbul 1966.
İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, I, İstanbul 1997.
İNALCIK, Halil; *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000.

- KARAGÖZ, Rıza; *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.
- KILIÇ, Orhan; XVIII. Yüzyılın ilk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı, Eyalet ve Sancağ Tevcihâtı, Elazığ 1997.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul 1311
- MERT, Özcan; "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", DİA, VII, İstanbul 1993.
- MERT, Özcan; XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980.
- NAGATA, Yuzo; *Tarihte Âyanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997.
- ÖZ, Mehmet; XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara 1999.
- ÖZKAYA Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları, Ankara 1985.
- ÖZKAYA, Yücel; *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara 1994.
- ÖZKAYA, Yücel; XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985.
- PAKALIN, M. Zeki; "Muhassıl", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993.
- SERBESTOĞLU, İbrahim; "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Canikizâdelerin Sonu (1805-1808)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, I/Güz, Trabzon 2006.
- SERTOĞLU, Mithat; *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986.
- ULUÇAY, Çağatay; XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1955.
- USTA, Veysel; *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnâmelerde Trabzon*, Trabzon 1999.
- YOLALICI, M.Emin; XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara 1998.
- YOLALICI, Mehmet Emin; *Samsun Eşrafından Hazinedarzâde Esseyid Abdullah Paşa'nın Terekesi*, Samsun 1987
- YÜNGÜL, Naci; "Trabzon'daki Hazinedarzâde Abdullah Paşa Çeşmesi", *Vakıflar Dergisi*, XIX, Ankara 1985.